RESTITUIRI

RESTITUIRI

ALECU CANTACUZINO

Serile de toamnă la țară

A. CANTACUZINO

SERILE DE TOAMNĂ LA ŢARĂ

RESTITUIRI

serie îngrijită de MIRCEA ZACIU

Coperta de VASILE POP SILAGHI

A. CANTACUZINO

SERILE DE TOAMNĂ LA ȚARĂ

Ediție îngrijită, prefață, note și glosar de
LIVIA GRĂMADĂ

EDITURA DACIA
CLUJ 1973

PREFAȚĂ

Competiția pentru romanul românesc, pregătită de circulația unor opere celebre (în original sau traduse) ale literaturii romanești europene și de experimentul anumitor forme proprii de proză (fiziologia, nuvela, memorialistica), se deschide în 1845—1846 cu *Elvira sau amorul făr' de sfîrșit* și *Radu al VII-lea de la Afumați*[1]. După 1848, două nume prestigioase, I. Ghica și M. Kogălniceanu, marchează prin compozițiile lor fragmentare *(Istoria lui Alecu* și *Tainele inimei)* începutul unei întinse perioade de gestație, prelungite pe intervalul a două decenii. În continuarea programului „Daciei literare" și al „Propășirii", V. Alecsandri lansa încă din 1852 prospectul „României literare", care promitea în ordinea „compunerilor originale", alături de „scrieri istorice", „descrieri de călătorie", „piese de teatru", „poezii feliurite", și „romanuri naționale"[2]. Abia peste trei ani scriitorul își rea-

---

[1] Cf. Paul Cornea, *Primul roman românesc?*, în „Contemporanul", 1968, nr. 4, p. 3, și idem, *de la Alecsandrescu la Eminescu*, Buc., 1966, p. 249—264.

[2] Cf. Nestor Camariano, *Primul număr al „României literare" din 1852*, în „Revista fundațiilor", 1940, nr. 10, p. 146.

lizează proiectul, asociindu-și cei mai apropiați confrați moldoveni și munteni. Revista sa fixează în 1855 un nou reper în evoluția genului romanesc, prin publicarea lui *Manoil* al lui Bolintineanu, a *Serilor de toamnă la țară* de A. Cantacuzino și a lui *Logofăt Baptiste Veleli* de V. Alexandrescu (Urechia). La confluența romanului sentimental-romantic al lui Bolintineanu cu evocarea istorică a lui V. Alexandrescu se plasează *Serile de toamnă...*, semnate cu inițialele A. C. „Scara" de la sfîrșit prezintă publicului un nou romancier, pe A. Cantacuzin.

Cine este autorul *Serilor de toamnă la țară?* O întrebare, poate, de prisos pentru lumea de la 1855, dar la care azi, din perspectiva unei distanțe de aproape un secol și jumătate, cititorul așteaptă cu îndreptățire un răspuns.

Alexandru Cantacuzino este descendent al unei vechi familii boierești provenite dintr-o dinastie bizantină, atestată documentar în veacul al XII-lea. Un strămoș al său, Iordache, vistier al lui Vasile Lupu, inaugurează ramura moldoveană a Cantacuzinilor-Deleni. Bunicul, Matei, mare vistier al Moldovei, devine pe la 1791 consilier de stat în Rusia, unde se stabilește cu întreaga familie. Doi dintre fiii acestuia, Alexandru, șambelan al țarului, și George, colonel în armata rusă, participă la mișcarea eteristă din 1821. Cel dintîi (Alexandru), căsătorit cu Elisabeta Daragan, are două fete (Elena și Nadina) și cinci băieți, dintre care doi (Dimitrie și Alexandru) s-au întors în Moldova[1]. Datele pentru recompunerea traiectoriei exis-

---

[1] Cf. Ioan C. Filitti, *Arhiva Gheorghe Grigore Cantacuzino*, Buc., 1919 și I. Rădulescu-Pogoneanu, *Patru*

tenţiale a lui Alexandru (romancierul de mai tîrziu), chiar şi în liniile ei mari, fiind extrem de sărace, unica soluţie rămîne valorificarea mărturiilor unor contemporani, în primul rînd a secvenţelor oferite de Alecsandri în paginile corespondenţei sale.

Reţinînd o afirmaţie a poetului[1], presupunem că Alexandru Cantacuzino s-a născut în anul 1811. Spiritul lui sociabil, manifestat de timpuriu, explică atît relaţiile sale amiabile cu un cerc larg de cunoştinţe, cît şi amiciţiile, la fel de numeroase şi de trainice. Bine cunoscut deopotrivă în cercurile politice ca şi în societatea oamenilor de cultură ai epocii, „cneazul" (poreclit aşa pentru că, în urmă cu două generaţii, familia sa de obîrşie princiară se statornicise în Rusia), devenea în intimitate Alexandru sau Alecu. Prietenia exemplară cu Alecsandri, înfiripată în tinereţe, evoluează spre un ataşament definitv, relevîndu-şi adevăratele dimensiuni în cursul anilor. La 1848, silit să se exileze „pentru a scăpa de ghearele agenţilor guvernului", poetul se adăposteşte la moşia Cantacuzineştilor de la Hangu[2]. Frăţietatea celor doi bărbaţi, pornită din solidaritate de generaţie şi comuniune de idealuri (descoperită în campania prounionistă), este

---

scrisori către Alecsandri..., în „Arhiva românească", VI, 1941, p. 99—102. Vezi şi Elena Piru, *Alexandru Cantacuzino*, în *Istoria literaturii romîne*, II, Buc., 1968, p. 601—602.

[1] Într-o scrisoare adresată lui I. Ghica în 1881, Alecsandri afirma că A. Cantacuzino, pe atunci plecat în străinătate la tratament, avea 70 de ani. Cf. V. Alecsandri, *Corespondenţă*, ediţie îngrijită şi note de Marta Anineanu, cu o prefaţă de G. C. Nicolescu, Buc., 1960, p. 109.

[2] V. Alecsandri, *op. cit*,. p. 238.

consolidată, treptat, de o sumă de afinități elective datorate unei formații intelectuale similare, unei structuri spirituale înrudite, gustului pentru frumos şi cu deosebire acelui rafinament estetic, dobîndit prin frecventarea pasionată a sferelor elevate ale artei. Ea găseşte un climat favorabil în apropierea unor spirite alese ca Negruzzi, Cuza, Negri, Kogălniceanu, Ghica sau Maria Cantacuzino (al cărei soț fusese, înainte de plecarea sa definitivă în Franța, prințul A. Cantacuzino).

După stabilirea „cneazului" la Bucureşti, unde este de două ori ministru al lui Cuza, apoi, începînd cu 1863, consilier la Curtea de Casație, legăturile cu Alecsandri se mențin prin corespondență şi se reînnoiesc cu prilejul unor întîlniri, fie în capitală, fie la Mirceşti. Poetul este aşteptat cu pregătiri speciale în casa lui Cantacuzino, unde „odăile în alb"[1], anume încălzite, promit o atmosferă îmbietoare. La Mirceşti, cei doi prieteni savurează desfătări cinegetice, împuşcînd „fără milă sitari, becați, prepelițe, iepuri şi alte vietăți", ori petrec împreună „momente cît se poate de plăcute în convorbiri literare"[2]. Taifasul vînătoresc sau conversația intimă în fața căminului din salon antrenează imaginația poetului, sugerîndu-i subiecte şi modalități insolite.

La începutul anului 1876, Alecsandri se gîndea la o legendă a „Deleanului" (tatăl sau unchiul lui Can-

---

[1] „Arhiva românească", VI, 1941, p. 109.

[2] V. Alecsandri, *Despot Vodă*, cu un studiu introductiv de E. Lovinescu /şi/ corespondența lui V. Alecsandri, I. Ghica şi A. Cantacuzin privitoare la Despot, Buc., f.a., p. 35, şi V. Alecsandri, *Corespondență*, p. 200.

tacuzino, luptători alături de Ipsilanti pentru cauza Eteriei), al cărui „caracter" i se pare „de o mărime mai sălbatică și de o rară energie". În așteptarea „notițelor" de la „cneaz", proiectul este abandonat. Mai tîrziu, în 1884, reamintindu-și de figura acestui erou de legendă, poetul informează pe Iacob Negruzzi despre „o epistolă în limba franceză a răposatului cneaz" către Edgar Quinet. Publicarea acestei scrisori la „Convorbiri literare", în traducerea lui G. Sion, i se pare oportună, deoarece ea „cuprinde detaiuri foarte interesante asupra familiei Cantacuzineștilor și, mai cu seamă, asupra vestitului Deleanu", despre care Negruzzi (tatăl) îi povestise „multe anecdote"[1].

Orientarea lui Alecsandri spre teatrul de inspirație istorică nu este străină de influența „îndemnului seducător" al lui Cantacuzino, care își conduce prietenul, pe autorul atîtor „comedii, vodeviluri, canțonete etc.", „pe calea mult mai largă și mai atrăgătoare a dramei istorice", pentru că „e timp ca ciocîrlia, ce s-a alintat sub soare, cîntînd plăcerile primăverii, să prindă la pene de vultur"[2]. *Despot-Vodă*, recunoaște Cantacuzino, autopersiflîndu-se, s-a născut „în intimitatea" unei vechi „legături amicale" și a fost găsit „într-o bună dimineață în torba de vînătoare a unui prozaic magistrat în vacanță...". Publicînd piesa, autorul o dedică prietenului său, în semn de omagiu aceluia, care, „în tot decursul repedei (sale) lucrări... (l-a) încurajat și... (i-a) dat povețe...". La rîndul său, Cantacuzino apreciază „fibra națională" a crea-

---

[1] V. Alecsandri, *Publicistică*. Scrisori. Chișinău, 1968. p. 347 și 390.
[2] V. Alecsandri, *Despot Vodă...*, p. 35.

ției alecsandriniene, în spiritul mai vechilor recomandări ale Elenei Negri sau Nicolae Bălcescu. Analizînd personajele dramei, nu uită să spună „un cuvînt pentru dragii noștri români" (Limbă-Dulce, Jumătate, Harnov etc.), „răpiți din sînul vieții noastre zilnice", ca apoi, în concluzie, să atribuie dramaturgului rolul de deschizător al unei „ere noi", prin fixarea „limbii poeziei teatrale" românești[1].

Odată cu trecerea anilor cei doi prieteni se simt legați într-o intimitate caldă de sentimentul unei frățietăți bărbătești, ce acoperă cu discreție o profundă afecțiune. Scrisorile lui Alecsandri probează un atașament devotat față de vechiul său prieten, pe care îl ajută cu generozitate la nevoie. În 1881 Bucureștiul i se pare „prea gol" din cauza absenței „bătrînului cneaz", plecat să se trateze în Bavaria, unde locuia nepoata sa Aspasia (căsătorită cu scriitorul german Wilhelm de Kotzebue)[2]. Veștile parvenite de acolo prin scrisori confirmă „aceeași stare", agravată de deznădejde și de „dorul de țară". Peste un an, cu prilejul unei călătorii la Montpellier, poetul intenționează să treacă prin Marsilia, pentru a-l vedea „pe bietul nostru prieten Cantacuzino pe patul său de suferință", în urma unui „atac de apoplexie"[3]. Într-o scrisoare din 1883 adresată lui I. Ghica, Alecsandri revine la obișnuita sa bună dispoziție, semn al unei ușoare ameliorări în starea sănătății „cneazului", care

---

[1] Idem, ibidem, p. 35, 42—43, 46—48.

[2] Cf. G. C. Nicolescu, *Viața lui Vasile Alecsandri*, ed. a II-a, revizuită, Buc., 1965, p. 605—606.

[3] V. Alecsandri, *Corespondență...*, p. 109, 113, 121—122.

se afla acum în Grecia, în „ţara palicarilor şi a lui Hagi Stavros", îngrijit la Atena de sora sa Nadina şi de soţul ei, beizadeaua Scarlat Şuţu. Suferind şi aici de „dorul de ţară", lui Alecsandri i se pare plauzibilă reîntoarcerea sa neîntîrziată în ţară. Dar dorinţa de a se revedea a celor doi prieteni rămîne neîmplinită, în urma stingerii din viaţă a lui A. Cantacuzino la 1884, pe aceleaşi meleaguri străine, unde murise şi tatăl său cu 43 de ani înainte.

*

Din corespondenţa lui Alecsandri şi din cele cinci scrisori păstrate de la A. Cantacuzino se desprind cîteva elemente definitorii pentru portretul spiritual al unei personalităţi marcante (deşi nu de prim plan) din epoca Unirii. Alăturat partidei unioniştilor, Cantacuzino este unul din colaboratorii apropiaţi ai lui Cuza, care îi încredinţează în 1865 o misiune diplomatică pe lîngă Napoleon al III-lea. Cunoştinţele sale juridice, inteligenţa speculativă, mobilitatea spiritului, supleţea gîndirii, tactul, atitudinea ponderată prezidată de raţiune şi de bunul simţ, forţa de persuasiune, însumează însuşirile şi aptitudinile proprii diplomatului. Ele se unesc cu sentimentele sale patriotice, indicate de un interes permanent pentru destinele ţării. Convins de imperativul unei prezenţe active în viaţa politică, Cantacuzino reaminteşte lui Alecsandri succesele demersurilor sale diplomatice din străinătate în favoarea Unirii, cu scopul de a-l determina să accepte în 1878 o nouă misiune în Italia. Pledoaria pentru această idee, cu decantarea argumentelor celor mai convingătoare, adresate atît minţii cît şi ini-

mii, se organizează într-un veritabil *credo* al bărbatului politic: „Tu știi perfect că eu sînt dintre aceia care n-au, ca tine, nici dușmănii, nici entuziasme politice și că eu cred că, în vremuri grele, este de datoria fiecărui bun cetățean de a-și servi țara, cu atît mai mult, într-o epocă de care depinde viitorul nației. Și cînd priceperea și greutatea unui om poate cruța nația de umilințe și evita anumite lupte, ținînd de prejudecățile diplomatice locale..., este o obligație pentru fiecare... de a nu da înapoi..."[1].

Diplomatul Cantacuzino avea legături întinse în cercurile oficiale din țară și străinătate. Om de lume, atent și prevenitor în relațiile sale protocolare, el este căutat și bine primit în societatea marilor personalități culturale ale epocii, alături de care urmărește evenimentele de seamă ale vieții noastre artistice. Cu prilejul turneului din 1879 al celebrului actor italian Ernesto Rossi, este invitat împreună cu Slavici, Caragiale ș.a. în casa lui Titu Maiorescu, unde petrec o seară „încîntătoare"[2]. Succesele în viața mondenă, departe de a fi efectul facil al unei conversații spumoase, se datorează mai întîi pregătirii solide a acestui om multilateral, bine orientat, atît în domeniul științelor, cît și al literaturii și artelor, structurii acestui spirit modern, cultivat, sensibil.

Atent la mișcarea literelor românești, Cantacuzino este „familiarizat cu frumusețile înaltelor literaturi străine". Bogăția și varietatea informației, dimensiu-

---

[1] „Arhiva românească", VI, 1941, p. 108.

[2] Titu Maiorescu, *Însemnări zilnice*, publicate cu o introducere, note, facsimile și portrete de I. Rădulescu-Pogoneanu, I (1855—1880), Buc., /1936/, p. 321.

nile şi calitatea lecturilor alcătuiesc componentele tipului de intelectual pregătit pentru abordarea competentă a problemelor de literatură sau artă, fapt dovedit cu prisosinţă, între altele, de analiza pertinentă şi nuanţată a personajelor din drama istorică a lui Alecsandri. Situat în configuraţia spirituală a Renaşterii, definită cu o mînă sigură, caracterul lui Despot este sondat (cu o certă dispoziţie analitică) pînă la cele mai fine detalii ale structurii sale sufleteşti, pentru a descoperi „cheia unei enigme psihologice“ şi a descifra „pe fruntea sa aureola unei adînci şi înalte filozofii“. Raportarea la *Poetica* lui Aristotel, asociaţiile cu „eroi ai muzei dramatice germane“ (Don Carlos, Egmont), corespondenţele cu teatrul lui Shakespeare sau cu clasicii francezi (Corneille, Racine) indică un comentator avizat, ce se mişcă nestînjenit în cîmpul vast al literaturilor clasice şi moderne[1]. Dacă adăugăm la toate acestea stăpînirea desăvîrşită a limbii franceze, probabil şi a altor limbi (a rusei, în primul rînd), avem sub privire o imagine rotundă a portretului său intelectual.

Scrisorile lui Cantacuzino compuse într-o franceză elegantă sau într-o limbă românească, care dispune deopotrivă de suculenţa expresiei populare şi de axiomele aforismului clasic, ne descoperă un interlocutor agreabil, comprehensiv faţă de reacţiile psihologice ale oamenilor, surprinse cu dexteritatea celui exersat să reproducă cu precizie dialogul însoţit de gesticulaţie sau mimică, un corespondent care trece dezinvolt de la gluma tandră la cea savuroasă, de la umorul senin la ironia subţire.

---

[1] Cf. V. Alecsandri, *Despot Vodă...*, p. 43—44.

Disponibilităţile literare ale epistolierului n-au fost valorificate (din păcate) decît parţial în *Serile de toamnă la ţară.* Ideea de a scrie un roman „de proporţii foarte întinse"[1] este părăsită odată cu încetarea apariţiei „României literare", încît fragmentul se întrerupe după sfîrşitul primei părţi.

*

Serile de toamnă la ţară debutează în acordurile unei meditaţii derulate într-un decor autumnal: „...La vreme de toamnă, cînd umbra să lăţeşte, cînd frunzele cad pe pămînt şi nu mai cîntă păsărelile de dragoste sub desimea înflorită a luncilor, cînd cîmpul s-au dezbrăcat de rodurile toate, cînd toloaca geme sub fierul plugului, cînd ţarina s-au slobozit şi vîntul bate mai rece de la munte..., atunce se naşte în sufletul omului o dulce tristeţă, care aduce toată a sa fiinţă într-o nespusă armonie cu melancolica înfăţişare a naturei...". În serile de toamnă ceasurile sînt prielnice destăinuirilor, plutirii în amintiri, retrăirii regretelor şi durerilor puse sub semnul trecerii neîncetate a timpului. Atmosfera melancolică, de pace rustică, cu predispoziţia ei spre reflecţie, e întreruptă de o dispută ce confruntă ideile a două generaţii. Dialogul se angajează între un boier liberal, un bonjurist cu vederi largi, adept convins al propăşirii şi al înnoirilor civilizaţiei moderne, şi bătrînul răzeş Ion Criţă, susţinător al tradiţiei, al relaţiilor patriarhale.

---

[1] N. Iorga, *Istoria literaturii româneşti în veacul al XIX-lea. De la 1821 înainte,* vol. III, Vălenii de Munte, 1909, p. 183.

Acest vechi șătrar, „pătruns de idei învechite“, era „unul din acei moldavi primitivi cu deprinderi patriarhale, cu hainele lungi, cu fața voioasă și pălită de soare, care sînt totdeauna veseli și mulțămiți cînd secerișul a fost bun, care nu-și bat capul de politică..., necunoscînd patimile orașului și intrigile ambiției“[1]. Pledoaria tînărului boier în numele filozofiei lui Voltaire și al ideilor de luminare ale veacului al XVIII-lea, „care au deschis un nou orizon și o cale liberă geniului înțelepciunei și conștiinței omenirei“, e neconvingătoare pentru bătrînul crescut în respectul vechilor datini și credințe. Acest „tip din vremea lui Ipsilant..., care au văzut pe Moldova noastră îmbrăcată cu șlic și cu giubea... au rădicat sprîncenile cînd au văzut fracul cel întîi șezînd pe divanul strămoșesc..., au strîns din umeri cînd moldovanul, lepădîndu-și cel de pe urmă anteriu, au rădicat cu gulerul unui surtuc de modă și ale sale pretenții de a face parte de Evropa țivilizată. Și cînd au descoperit că *psihi mu* se tălmăcește moldovenește *ma belle*, atunci, sărmanul! au oftat din greu din suflet și din inimă și au zis că nu e de trăit în lume...!“ Un atare om, neatins de civilizație, stăpînit de o melancolie a istoriei, refuză chiar și evidența dovezilor progresului tehnic, opunînd prezentului un trecut interpretat printr-o optică paseistă, proprie structurilor romantice, ca un simbol al înțelepciunii și al celor mai înalte valori etice. În cele din urmă însă, amin-

---

[1] C. Negruzzi, *Pentru ce țiganii nu sînt români*, în vol. *Păcatele tinereților*, ediție îngrijită, prefață, tabel cronologic, note și glosar de Liviu Leonte, Buc., 1963, p. 175.

tirea unui trecut aspru și vijelios îl obligă să recunoască ideea de progres social, apreciată în comparație cu „vremea urîtă și pogană din... epoha cea mult slăvită de dînsul“. La capătul discuției, „cercînd de a restatornici în gîndul [său] societatea, ocîrmuirea și împregiurările timpului“ evocat de șătrar, autorului îi scapă exclamația: „Ce prifacere!“, care estimează cu o uimitoare forță sugestivă decalajul enorm dintre acest trecut și prezent.

Asistăm, ca și în *Tainele inimei*, la o dezbatere ideologică în favoarea ideilor de progres ale generației tinere. Povestitorul, asemenea lui Kogălniceanu, își întrerupe *speach*-ul ca să fie pe „gustul cititorilor“[1] și se coboară „de pe tribuna serioasă de campion a propășirei [pentru] a intra în cîmpul mai vesel și mai înflorit a romanțului“.

Mai departe, „coloana vertebrală“[2] a romanului este susținută de o lungă povestire (cu intercalări de scurte pauze rezervate reflexiei), structurată în planuri paralele (povestea lui Ion și a lui Petre Criță) și proiectate virtual într-o construcție arborescentă. În partea I, *Istoria șatrariului*, evocarea, coborîtă „în tainițile ascunse, unde se îngroapă amintirile...“[3], redeșteaptă un trecut îndepărtat și niște întîmplări capabile să dezvăluie atît itinerarul unor biografii exemplare, cît și dominantele unei epoci. O suită de amintiri cumulează momente existențiale ale carac-

---

[1] M. Kogălniceanu, *Tainele inimei*, în *Scrieri alese*, ediție îngrijită, prefață și tabel cronologic de Dan Simonescu, Buc., 1964, p. 125—126.

[2] E. M. Forster, *Aspecte ale romanului*, Buc., 1968, p. 34.

[3] M. Sadoveanu, *Opere*, vol. III, Buc., 1955, p. 514.

terelor, peripeţii unice de tip picaresc sau care ţin de atmosfera romanului foileton (aventura care îi duce pe eroi în închisoare, lupta cu ienicerii etc.), asociate cu imaginea dramatică a unei lumi aspre din timpuri de grea cumpănă. Secolul al XVIII-lea moldovenesc (anii domniilor fanariote) se înfăţişează ca într-o gravură de epocă: cu răzeşii din „Ţara de Jos", supuşi silniciilor şi calamităţilor, însetaţi de dreptate, avînd convingeri marcate de o experienţă milenară, tradusă în obiceiuri şi ritualuri, cu aspecte ale Iaşilor, cu vechile sale biserici, cu uliţele negustorilor, casele boiereşti, ceremonialul alaiului domnesc în costume pitoreşti, judecata de la Divanul logofeţiei etc.

Fixată în tradiţia lirică-evocatoare a cronicilor, povestirea lui Cantacuzino înaintează încet, în ritmuri calme, domoale, într-un tempo *largo*, acordat pulsului vechimii, amintindu-ne de armoniile ample ale lui Tolstoi sau Sadoveanu. Naraţiunea, transcrisă într-un monolog la persoana I, potenţează trama epică prin aglomerarea unor întîmplări de demult, ce-şi păstrează, în ciuda trecerii timpului, tulburătoarea rezonanţă afectivă. Experienţa peregrină ridică la suprafaţa conştiinţei lui Ion Criţă ideea unităţii noastre naţionale şi sentimentele patriotice, întărite de încredinţarea „că sîntem mult norod în ţară, [ceea ce] m-au adus într-o bucurie, trezind în mine întîiaşi dată iubirea de patrie... mai tîrziu, cînd nenorocirile s-au abătut peste mine, am înţeles cu încetul mai bine ce este ţara".

Oamenii din neamul lui Criţă, pescari şi vînători „cum rar se găsesc", neobişnuiţi încă „a ascunde gîndul sub cuvînt", construiţi pe măsura dimensiunilor unor eroi de baladă sau de legendă, au ca şi aceştia

suflete „tari" (Grigori și Petre Criță, înrudiți de departe cu haiducii Gherman sau Cozma Răcoare), în care generozitatea se unește cu toleranța, înțelepciunea cu virtutea, nostalgia libertății cu plăcerea cugetării, cultul prieteniei cu cel al cinstei și al omeniei. În spirit romantic, acestor eroi ușor idealizați li se opun personaje cu structuri sufletești diferite: tretipostelnicul Grigori Belè, om pervers, lipsit de scrupule, a cărui „căutătură cam steclită" îți dă „fiori", sau bicisnicul cîrciumar din Corod. Portretele lor se asamblează din detalii ale vestimentației și gesticulației ceremonioase, ale unei fizionomii expresive, descifrate, după moda timpului, cu metoda lui Lavater (aplicată cu succes în epocă de un Filimon sau Hasdeu). „Belè era om între 30 și 40, cu trăsăturile regulate, decît avea un ce asupra ochiului drept care te îngheța, pe cînd cel stîng se uita cu blîndeță. Toate mișcările fizionomiei sale erau repezi, deodată însă sta, și obrazul său părea atuncea că este de piatră și numai vioșiața ochilor te făcea să crezi că are viață de om... [Era] înalt și zdravăn, îmbrăcat [cu o] scurteică... de postav verde... și [care] îi venia mai pînă la genunchi; avea pe deasupra un mintenaș de milic (blană), șalvarii lui era cusuți peste tot cu găitanuri de matasă verde și îi prindea pulpele ca niște colțuni. Pe picioare purta niște papuci turtiți de piele roșie; avea un brîu de șal verzui cu flori, din care ieșia o păreche de călimări galbene, cu coadă...". În una din pauzele istorisirii sale, șătrarul „tăcea horcăind, numai ochii lui scînteia subt umbra deasă a sprincenilor sale tufoase, ce se împreuna în două arcușuri albe pe deasupra nasului, dînd fizionomiei bătrînului un deosebit caracter de energie...".

Examinarea vieții sufletești a personajelor probează forța intuiției psihologice și valabilitatea unor procedee care vor face o lungă carieră în romanul românesc. Surprins într-un moment de maximă tensiune, Grigori Criță „sta în uimire și era alb pe obraz, pieptul i se rădica de nedumerire, nările i se umfla la fiecare răsuflare, ochii îi era umezi de lacrămi ce le oprea și brațile îi pica cu molătate pe lîngă trupul său muncit de o tainică, însă puternică, luptă cu sine...".

Eroii povestirii sînt de obicei firi „tăcute" deprinse să nu arate „semne", nici în vorbe, nici în „față" despre cele ce au „în inimă", fiindcă sufletul are taine ce „nu sînt pentru toți", iar „durerea" trebuie „ținută" bărbătește „în piept". Cînd tăcerile sînt întrerupte, ei grăiesc sfătos, cu vorbe „înflorite" pretinse de străvechi formule solemne ale curteniei și de dispoziția lor spre reculegere, fiind dispuse într-un dialog stilizat, ce anunță savoarea prozei de mai tîrziu a lui Sadoveanu.

Definitorie pentru sensibilitatea personajelor lui Cantacuzino este repetiția unor cuvinte *cheie:* toamnă, melancolie, dulce tristeță, adevăr, dreptate, cuget curat, verdeață, moralicești principii, bunătate, armonie, ispitire, tradiție, obicei vechi, societate, moldovenie, propășire ș.a., sugerînd o anume mentalitate sau stare de spirit.

În numele tradiției care echivalează cu *legea,* eroii *Serilor de toamnă...* laudă înțelepciunea oamenilor vechi, viața lor curată, echilibrată, curajul, rațiunea și bărbăția.

Moliciunea graiului lor concordă cu linia îndulcită a scenelor, cu excepția celor sîngeroase, surprinse

plastic într-o mişcare nervoasă, pătrunsă de un răscolitor suflu elegiac. Tabloul luptei cu ienicerii oferă un moment pilduitor al culminației dramatice: „Cel mai voinic [dintre ieniceri] sărise cu iertăganu tras la Grigori; eu videam cum scînteia în aer fierul toporului ce-l ţinea văru, şi abiè făcuse ieniceriu doi paşi înainte, că sfîrăi toporu aruncat de o mînă puternică în deşărtu ieniceriului, ce căzu ca un fag tăiet. Muchea toporului îi întrase în piept pînă la mijloc... Grigori se răpezise spre trupul ieniceriului căzut şi, puindu-i un picior pe piept, el cu mîna ca dintr-un butuc scosesă toporu plin de sînge din rană şi grămădise cu dînsul pe unul din ieniceri...".

O proiecţie plastică este aplicată şi asupra scenelor de masă, care recompun atmosfera epocii în maniera lui Filimon, îndrumîndu-ne imaginația spre un timp revolut, prin aglomerarea termenilor arhaici. Alaiul curţii porneşte în frunte cu „arnăuţii... călări cu bairacuri şi cu săbiile scoase, îmbrăcaţi în roş şi cu cele mai scumpe cusături în fir; după aceştia vinia trei rînduri de aprozi..., bimbaşii, tufeccibaşii domnului călări, înconjuraţi de slugi şi de săişii lor... Vornicul de aprozi şi armaşul vinia îndată după dînşii ţiind fiecare un băţ lung în mînă cu un bold de argint, îmbrăcaţi cu caftanuri de cacum... După aceştia vinia opt cai domneşti în tot tacîmul de ţeremonie, cu tuiurile în cap, cu şelile împodobite cu pietre scumpe...; îndată după cai, comisul şi, în urma acestuia, camaraşul al doilè a curţei... După dînsul vinea şese ciohodari îmbrăcaţi alb şi cu hangearuri scumpe la brîul de şal turcesc..., în urmă vinea 12 satiri domneşti cu halabardele lor lungi, cu care bătea pămîntul la fiecare pas şi încungiura boierimea cea mare,

în mijlocul căruia era domnul Alexandru Ipsilant, calare pe un harmasar alb frumos ca soarele și împodobit ca o mireasă...". La fel de vie este frămîntarea mulțimii nerăbdătoare, care „vuia ca un roi, vorbea, șoptea, striga, țipa, da din mîni și din picioare...". Schimbul de cuvinte al negustorilor despre mărfurile lor aduse de la Varna sau Brusa și agitația masei produsă de zvonul ciumei sînt notate cu siguranța condeiului unui C. Negruzzi sau I. Ghica. Cînd „vorba ciumei se răspîndise în tot tîrgul, norodul fierbea; se zicea că ea este pe tot malul muntenesc a Dunărei; ce adusese mai mare spaimă era că se auzise cum că s-ar fi trimis idiclii cu poronci domnești pe la ispravnicii Țării de Gios. Fiecare gîndia cu frică la boala aceea, care n-avea leac... Cînd vinia ciuma, fiecare gîndea atunce la casa lui și lăsa obșteasca nevoie de o parte, se îngrijea din vreme de toate trebuitoarele pentru hrana vieții, ca să n-aibă trebuință în urmă de a se întîlni cu vecinul...".

Înrudiți cu eroii de epopee sau de basm, oamenii evocați de bătrînul șătrar cred în săvîrșirea dreptății, în triumful binelui și al adevărului. Psihologia lor de obîrșie folclorică îi unește într-o strînsă comuniune cu natura, simțită însă de ei anacronic cu sensibilitatea sufletelor romantice din familia de spirite a lui René.

Momentele de tensiune epică favorizează trecerea spre registrul liric, deviind narațiunea spre descripție și reflexie. Spectacolul nopții cu lună în preajma Bahluiului inspiră tînărului țăran din epoca lui Ipsilanti o profundă meditație romantică: „Luna, steaoa aceasta priincioasă durerii, se înălțase încet și cînd am rădicat capul, trezit de suspinul ce mi se slobo-

zise din piept, greu de toată jalea sufletului meu, greu de iubirea și de dorința giuneții, văzui înaintea mea valea Bahluiului încungiurată de dealurile sale, de culmi și de colnice, pe care se înșira vii, livezi, ogoare, toate aceste împodobite de case, de cerdacuri și de așezări boierești, pe deasupra cărora domnia clopotnițile monastirilor ca niște *manini* ce păzesc o turmă adormită sub privigherea lor. Ochii mei fugea dintr-un capăt al văii la altul, se rezema, aicea pe luciul apei care șerpuia în depărtarea argintuită de razele lunei, colo pe o întunecoasă masă a unui sfînt lăcaș, a căruie umbră se întindea, pierzîndu-se sub gardurile grădinilor ce o încungiura. Mi se părea că din fundul ei inima-mi revărsa în aerul limpede al nopței melancolia ce o pătrundea...

M-am convins atuncea întîiași dată că nimică nu poate mîngîiè sufletul pătruns de durere mai bine decît înfățișarea naturei, cînd o privește cineva ca o legătură ce unește ființa noastră cu universul". Confundată aici cu o stare de spirit (romanticul *état d'âme*), natura își descoperă forța regeneratoare, cu un miraculos efect stenic.

Dispozițiile meditative ale personajelor, accentuate de întîmplările dure ale existenței lor, explică frecvența cugetării aforistice, care punctează neîncetat istorisirea șătrarului, adăugînd lirismului ei inflexiuni etice, proprii unui umanism popular, ulterior excelent asimilat de Creangă („ceasul este scump, pentru cine știe a-l întrebuința", „poliala acopere, dar nu scoate pata", „vrointa ține și mintea și duhul" etc. etc.). Utilizarea stilistică a maximei și proverbului, a locuțiunii și expresiei idiomatice, a comparației plastice și a epitetului pregnant, plasat predilect în fața substan-

tivului, conferă textului certe resurse sugestive. Arhaismul, colorat cu neologismul uşor anacronic şi cu vocabula moldovenească, dispus în ţesătura stilului vorbit şi al unei limbi de o supleţe autentic populară, serveşte la reconstituirea culorii istorice.

Povestirea evocatoare, străbătută de accente lirice, ştiinţa recompunerii dimensiunilor sociale şi spirituale ale unei epoci, dispoziţia spre reflexivitate, topica inversată a frazei, caracterul arhaic şi popular al limbii, tenta orală a stilului, situează *Serile de toamnă*... în continuarea prozei moldoveneşti inaugurate de cronicari şi în apropierea unor scrieri ale lui Russo sau Kogălniceanu.

Reuşitele parţiale ale acestui fragment de roman îl îndreptăţesc pe D. Popovici să creadă că ele „ar fi anulat în parte defectele genului, după a cărui reţetă se pare că urma să fie construit" [a romanelor foileton], iar pe N. Iorga îl determină să observe că „dacă «România literară» nu s-ar fi oprit, poate am fi avut şi urmarea, a cării lipsă n-o putem regreta destul"[1].

Revendicîndu-se din familia povestitorilor moldoveni, A. Cantacuzino prefigurează (modest) în ordinea seducţiei pentru povestirea acordată registrului liric, a fluenţei şi farmecului limbii, a culorii ei arhaice şi regionale, a oralităţii stilului, scriitura de „fantezie romantică"[2] din povestirile de tinereţe ale lui M. Sadoveanu.

LIVIA GRAMADĂ

---

[1] D. Popovici, *Introducere*, în vol. D. Bolintineanu, *Scrieri alese*, /Craiova/, 1941, p. 42, şi N. Iorga, *op. cit.*, p. 165.

[2] M. Sadoveanu, *Opere*, vol. I, Buc., 1954, p. 714.

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Readucerea în circulație a *Serilor de toamnă la țară*, de mult uitate în paginile unei reviste din veacul trecut, se justifică prin interesul ce-l merită în raport cu istoria romanului românesc. Fixînd la noi epoca de început a acestui gen proteic, fragmentul datorat lui A. Cantacuzino cumulează deopotrivă carențele și virtuțile lui.

Fragmentul *Serile de toamnă la țară* a fost publicat în „România literară" din 1855, nr. 11, p. 135—138, nr. 12, p. 144—148, nr. 16, p. 192—194, nr. 17, p. 205—208, nr. 18, p. 220—222, nr. 20, p. 241—245, nr. 22, p. 261—264, nr. 23, p. 274—275, nr. 26, p. 310—312, nr. 27, p. 315—317, nr. 41, p. 483—484, nr. 43, p. 498—504, nr. 44, p. 509—512, nr. 45, p. 522—523.

Acest text a fost reprodus parțial în volumul *Pionierii romanului românesc*, antologie, text stabilit, note și prefață de Șt. Cazimir, Buc., 1962, p. 107—126.

În transcriere am aplicat, în general, soluțiile la care s-a ajuns în ultimul timp în privința editării unor scrieri din deceniul șase al secolului al XIX-lea, cînd în tipografii alfabetul de tranziție era utilizat adeseori arbitrar, iar abaterile de la limba literară, aflată atunci într-o fază de „prenormare", se mai în-

registrau, îndeosebi în sistemul fonetic. Am avut în vedere normele ortografice și ortoepice actuale, nerespectîndu-le numai în cazurile cînd grafia originară indica o realitate lingvistică, pe care am reprodus-o, pentru a păstra coloratura populară-regională (moldovenească) și arhaică a limbii. În acest sens, semnalăm menținerea fonetismelor populare sau regionale:

a pentru *ă* aton: *măcar* — *macar, mătasă* — *matasă;*

a pentru *ea: seamă* — *samă, clipeală* — *clipală;*

ă pentru *e* postconsonantic: *grije* — *grijă, fermecat* — *fărmecat.* În anumite cazuri (în rădăcina cuvîntului), am interpretat *ă* și acolo unde grafia indica *e: resplatire* — *răsplătire, metănii* — *mătănii.*

ă pentru *î* sau *u: dărîmat* — *dărămat, mulțumire* — *mulțămire;*

e pentru *a: șase* — *șese, șarpe* — *șerpe;*

e pentru *i: citi* — *ceti, dispreț* — *despreț;*

i pentru *e* aton: *prieten* — *prietin, degete* — *degite;*

î pentru *i* postconsonantic: *jilț* — *jîlț, jir* — *jîr;*

ia pentru *ea: ispitea* — *ispitia; rostea* — *rostia;*

ie sau *i* pentru *e: Gheorghe* — *Gheorghie; Grigore* — *Grigorie* sau *Grigori;*

ie pentru *i: miram* — *mieram, mirare* — *mierare;*

ie pentru *ia* în poziție accentuată: *speriat* — *spăriet, băiat* — *băiet;*

oa pentru *ua: ziua* — *zioa, steaua* — *steaoa;*

h pentru *f: fin* — *hin;*

palatalizarea labialelor: *pieziș* — *chizăși, bobiți* — *boghiți;*

ğ pentru *j* din cuvinte aparținînd fondului lexical vechi: *jurămînt* — *giurămînt, jupîn* — *giupîn;*

č pentru *ş*: *paşnic* — *pacinic*, *obişnuit* — *obicinuit* etc.

Am păstrat alternanţele a/ă *(calare* — *călare)*, e/ă *(Storojeşti* — *Storojăşti)*, e/i *(vedeam* — *videam)*, e/î *(galben* — *galbîn)*, v/h *(vuiet* —*huiet)* etc.

Semnul ъ din alfabetul de tranziţie, folosit nediferenţiat, a fost interpretat în acord cu normele ortografice actuale.

Am eliminat *u* final din cuvintele terminate în diftongi sau în consoane *(feli*, *căsoi)*, cu excepţia situaţiilor cînd avea rol grafic distinct sau marca articolul în *u* final postconsonantic *(caicu*, *postelnicelu)*. Am transcris *a* pentru diftongul *ea*: *ţeară* — *ţară*, *ţearină* — *ţarină*. Am notat accentul lui *e* în formă nediftongată *(putè* — *aicè)*.

Enumerăm în continuare cazurile mai importante în care am aplicat normele ortografice actuale, transcriind:

e pentru *ie* după *ch*, *gh*: *nechiemat* — *nechemat*, *priveghiere* — *priveghere*;

ia pentru *ea*: *nevoea* — *nevoia*, *earnă* — *iarnă*;

ie pentru *e*: *îndoesc* — *îndoiesc*, *odae* — *odaie*;

m pentru *n* înaintea labialelor: *înpotriva* — *împotriva*, *înbelşugare* — *îmbelşugare*;

z pentru *s* în faţa unor consoane sonore: *sbîrcit* — *zbîrcit*, *sgomot* — *zgomot* şi *dez* pentru prefixul *des* în derivatele unor cuvinte care încep cu b, d, g, m, n, l, r,: *desbrăcat* — *dezbrăcat*, *desvăleşte* — *dezvăleşte*.

Cît priveşte structura morfologică, am lăsat necorectate abaterile tipice pentru ţesătura arhaică-populară şi moldovenească a textului: genitivul format cu ajutorul articolului *a* (unic şi invariabil), geniti-

vul în *ei* al unor substantive terminate în *a* (naturei), pluralul în *i* al unor substantive terminate în *a* sau *e* *(făgăduinţi, grăunţi)* sau al unor substantive neutre *(colţi, ierbi)*, ca şi lipsa de acord a verbelor de la persoana a III-a (obişnuită în vorbirea populară) sau viitorul popular *(om sfîrşi, or veni) etc.*

Am reţinut dubletele lexicale, reflectînd mobilitatea formelor de limbă, în funcţie de varietatea fonetismelor populare ori arhaice *(fortună — furtună, vroiesc — voiesc, subt — sub* ş. a.).

N-am modificat forma neologismului infirmată de evoluţia ulterioară a limbii *(filosofie, franţez, ţivilizat, exaltaţie, protestălui* ş.a.), precum şi grafia numelor proprii (Evropa, Volter).

Greşelile evidente au fost corectate tacit, iar lecţiunile nesigure au fost marcate cu semnul întrebării cuprins între paranteze rotunde, la care am apelat şi pentru completarea prescurtărilor. Am folosit parantezele drepte pentru întregirea unor cuvinte, care în forma originară puteau stîrni nedumeriri. Am respectat (în general) punctuaţia autorului, intervenind numai acolo unde modificarea era impusă de sens. Sublinierile din text aparţin autorului.

Notele de la sfîrşitul volumului cumulează informaţii istorico-literare, iar glosarul explică termenii arhaici şi regionali.

L. G.

Trăit-aţi vreodată la ţară? Fără îndoială că sînteţi moldoveni şi cine zice moldovan, zice şi pămîntean. Ştiţi dar că la vreme de toamnă, cînd umbra se lăţeşte, cînd frunzele cad pe pămînt şi nu mai cîntă păsărelile de dragoste sub desimea înflorită a luncilor, cînd cîmpul s-au dezbrăcat de rodurile toate şi toloaca geme sub fierul plugului, cînd ţarina s-au slobozit şi vîntul bate mai rece de la munte; ştiţi, zic, sau poate nu ştiţi că atunce se naşte în sufletul omului o dulce tristeţă, care aduce toată a sa fiinţă într-o nespusă armonie cu melancolica înfăţişare a naturei. Gîndurile se fac mai grele, grijele apasă sufletul mai cu tărie! Atunci iubiţi de a ceti? . . . Aprindeţi lumînările mai devreme. Iubiţi de a visa cu ochii deschişi? . . . Vă întindeţi într-un jîlţ şi vă uitaţi la focul caminei, şi flacările albastre, ce se gioacă pintre cărbunii roşi ai jaraticului, vă pornesc gîndurile într-un rai de fericire. La ce gîndiţi atunce? . . . La floricelele ce s-au veştejit? La verdeaţa ce nu mai este? Sau poate vedeţi trecutul ce v-au purtat în braţe şi vă aduceţi aminte de tradi-

ţiile casei părinteşti, cu care v-au legănat iubirea unei mame?

Dacă aveţi un prietin, îl doriţi; dacă aveţi imaginaţie, cîntaţi pe lira fantaziei o horă sau o doină şi, cetind în urmă un poet slăvit, vă miraţi că v-au furat din gînd ideile sale cele mai bune. Dacă iubiţi, sînteţi ferice, căci vi se bate inima de dor... şi atunce nu vă jălesc; numai vă sfătuiesc să vă aduceţi aminte că

„Vremea şterge toate."

Poetul rosteşte acest adevăr cu mîhnire şi omul îl ispiteşte cam cu durere şi cîteodată cam cu ruşine. Ce folos! Am iubit şi eu, am gîndit şi am visat nu mai mult decît voi, dar nici mai puţin. Din an în an, numai, îmi venia mai puţine gînduri, imaginaţia îmi secase cu inima împreună, pînă ce am agiuns de a nu mai gîndi la nimică. Atunci căscam gura — mai mult ceva decît un franţez — ceva mai puţin decît un englez — întocmai cum faceţi şi voi, întocmai ca un moldovan curat ce sînt din neam în neam şi tot aşa pînă cînd am priceput într-o zi amarnică şi ploioasă că nu mai casc. Vai de mine! M-am spăriet atunce, o mărturisesc, m-am spăriet grozav de a fi singur într-un norod întreg, singur neputînd şedè cu gura căscată! ... Şi am bătut în palme:

— Băiete, băiete!

— Poroncă?

— Adă o garafă de vin de cel cu pecete din fundul beciului şi zi lui Toader surugiul ca să puie doi cai de dîrvală la o brişcă; suie-te cu

dînsul împreună şi pofteşte pe moş şatrariul la mine.

Băietul ieşi şi eu sării uşor de pe jîlţ, mulţămit de mine ca niciodată; eram într-o tulburare nespusă; măsuram odaia cu paşi de şese palme, frecîndu-mi mînele cu bucuria lui Arhimed cînd au strigat „Evrika"! Ce găsise, vă rog, înţeleptul Arhimed?[1]... O nimică toată, un ce care nu să ştie nici astăzi. Dar eu aflasem (nu vă supăraţi), un moldovan precum nu mai sînt mulţi în lume, un tip din vremea lui Ipsilant[2], un om care au văzut pe Moldova noastră îmbrăcată cu şlic şi cu giubea, numărînd pe osişoarele mătăniilor sale generaţiile ce au trecut, un român care au rădicat sprincenile cînd au văzut fracul cel întîi şezînd pe divanul strămoşesc; un bărbat care au strîns din umeri cînd moldovanul, lepădîndu-şi cel de pe urmă anteriu, au rădicat cu gulerul unui surtuc de modă şi ale sale pretenţii de a face parte de Evropa ţivilizată. Şi cînd au descoperit că *psihi mu* se tălmăceşte moldoveneşte *ma belle,* atunci sărmanul! au oftat din greu, din suflet şi din inimă şi au zis că nu e de trăit în lume, că n-au mai rămas credinţă!

Acest vechi şatrari era de casa noastră şi, de cîte ori îl vedeam, îi vorbiam de zilnicele mele necazuri, de grîu, de popuşoi, de boi şi de plug. Fiecare timp a gospodăriei aduce alt şir de conversaţie şi din toate convorbirile noastre luasem încredinţare că şatrariul era cel mai ispitit gospodar dintre Focşani şi Mamorniţă şi nu pu-

neam nici la prașilă, nici la săcere, fără de a-l întreba mai întîi.

Șatrariul îmi ținea loc de barometru și de termometru, într-un cuvînt, de oracol în toate întîmplările neprevăzute ale gospodăriei pămîntului, dară niciodată nu-mi venise în gînd să vorbesc cu dînsul cum vorbesc oamenii între ei.

Cînd v-am zis că am găsit un moldovan *get-beget*, un român de la roate, nu v-am pus de fel luna în ochi! Omul se înfățișază precum voiți a-l vedè: schimbă-ți întrebarea... el își schimbă răspunsul și ades dezvălește într-un ceas mai multă minte decît ați avut într-un an și este întocmai ca scripca lui Angheluță, care își schimbă tonul și melodia după degitele ce lunecă pe gîtul ei. Înțelegiți dar, cum de am putut să-mi frec mînele de bucurie, gîndind la schimbarea ce se va arăta pe blînda, deschisa, însă caracteristica față a șatrariului, cînd, în loc de a se găsi în prejma lanurilor cunoscute ale moșiei, el se va trezi pe cîmpul tendențiilor de astăzi și pe bătătura abstracțiilor filosofice a veacului XIX, din care facem și noi parte, cum au dat Dumnezeu. Așteptam cu nerăbdare venirea moșneagului care locuia răzășește în vecinătatea mea, cu toată neatîrnarea unui mic potentat. În sfîrșit, după puține minute, se deschise ușa și bătrînul intră.

— Bună vreme, arhon șatrar.

— Bine te-am găsit, cuconașule.

— Ce faci, moșule? Cum îți merg trebușoarele?

— Cam cu necaz, cam cu odihnă, ca la casa omului, cînd n-are grijă; dar a d-tale? Au ceva greutate că m-ai chemat? Eu unul m-am întîrziet cu culesul și timpul se strică!

— Ale mele merg de minune: am ocărît pe toți, vataji, feciori, haidăi, ciobani. Pe cine n-am mustruluit! Pe toți, de la vechil pînă la pristavul plugarilor. Boii nu-mi trag și se rănesc de giug... Nu i-au frecat cu drojdii de untdelemn. Grămăzile îmi șed pe cîmp dizghiocate-nedizghiocate, în vînt și în ploaie; țiganii fug, velnița stă, oile au vărsat!...

— Nu le-au hultuit cu acu de argint?

— Nu; toate merg pe dos și, într-un cuvînt, nu poate fi mai rău, căci lucrul merge ca roata împiedecată! Nu, nu mai vreu să aud de gospodărie; m-am săturat de moșie... Să bem mai bine un pahar de vin vechi, moșule, și să vorbim de altă ceva, că mi-i urît și pace...

— Ba, ba, ba, ba! De ce te aprinzi așa, puf, ca un foc de paie? Binele nu vine nechemat și dacă te-ai supărat, ce? Adică: nu e știut că ochiul stăpînului îngrașă vita și că doară oala nu fierbe fără foc? Moșia-i bună și trebuie s-o ții.

— Destul foc am băgat într-înșii, moșule. Nu poți fi totdeauna aspru și cu biciul în mînă... Îți pică greu. Nu ești om? N-ai cuget?

— Nu se poate făr-aceea, cucoane; ce-ți spun eu?

— Să lăsăm, moșule, gospodăria deoparte; spune-mi mai bine ceva din lume.

— Ce să zic? Nu le știi toate mai bine decît mine? Eu nu știu franțuzește; nu să politicia în vremea, mea pe cînd am fost aprod la curtea lui Ipsilant...

— Ce zici, arhon șatrari, ai apucat pe Ipsilant, zău?... Ce vreme frumoasă trebuie să fi fost aceea! Ce curte! Ce alai!... Oare să năcăjia lumea și atunce, moșule, ca acum? Ian zi, cum au fost?

Șatrariul, strîngînd ochiul cu o nevinovăție ironică și dînd din geană, răspunse cu liniște:

— Au fost cum au fost, cucoane..., ceva almintere, pot să te încredințez, decît acum. Omul trăia, ispitia și îmbătrînia și atuncea povățuia pe tineri; dar acum au agiuns un timp poznaș, unde pruncii vorbesc și noi, bătrînii, ascultăm; ispite să cetește asemine în cărțile aceste nouă care au umplut lumea, dar băieții cred că trei buchi țin loc de păr alb! În zadar!... Musca tot se arde la lumine, macar că strînge miere. Cucoane, cuconașule, părul alb nu se face fără necaz, s-o știi de la mine; cine au trăit au pățit și tot știe ceva mai mult; eu unul știu ce știu.

— Ce? Nu-ți place timpul de față, moșule?

— Ba îmi place ca viscolul la Paști, cînd pică aproape de Sf. Gheorghie. Treaba de astăzi nu-i de mine, nici eu de dînsa. Vezi, cînd gîndesc la vremea mea...

— Asta tocmai doresc, moșule; doresc ca să-ți aduci aminte de tinerețile d-tale. Bè un pahar de vin, că el deschide inima și gura; vre-

mile se prefac, se stric, poate, precum zici, dar vinul dimprotivă se face mai bun cu timpul.

— Bine zici, cucoane, podgoriile Cotnariului şi a Odobeştilor tot rodesc, sărmanele! Şi vinul lor tot bun este de cînd Ştefan Vodă... Numai oamenii care îl beu s-au stricat...

— La mulţi ani, moşule; să trăieşti, arhon şatrari!

— Să-ţi fie de bine, cucoane, că nu întorci cuvîntul pe limbă. Dumnezeu să-ţi mărească puterea.

— Mulţămim d-tale, moşule; vină de şezi mai aproape de foc şi nu te mai supăra de toate schimbările ce vezi; alt timp, alt obicei; lumea nu e vinovată că au pătruns-o propăşirea.

— Rău îmi pare, peste seamă, că te aud şi pe d-ta, cuconaşule, vorbind întocmai ca şi ceilalţi de pe la tîrguri. Să nu fi ştiut că eşti pămîntean şi vrednic la interes, mai-mai că îmi venia grijă în spate de propăşirea d-tale, care mulţi strigă că este în aer, că ne trage înainte; ... şi eu doară merg şi vin în dreapta şi în stînga, însă numai cioare şi porumbi am văzut în aer şi un vindereu cîteodată.

– Cu toate aceste, bine zic tîrgoveţii, moşule: omenirea merge înainte, dar noi, sărmanii, rămînem individual în urmă; aşa trec rînd de oameni peste rînd, învăţînd cel ce vine de la cel ce au trecut. Noroadele se dezvălesc după condiţiile climatice, după întinderea topografică a ţărilor în care locuiesc, după nevoile interesului local, după împregiurările istorice şi...

— Of! Of! nu zic, nu zic... poate să fie; dar

am învăţat de la părinţi să nu doresc stanca de pe par mai mult decît să cuvine şi n-ai să mă faci să cred că semănînd nuci bortite vei culege grîu; fagul nu rodeşte alta decît jîr. Omul trebuie să înainteze că e în mîna lui D(umne)zeu; dar lucrul silit este ca răsadul de mart; curechiul ce face nu trăieşte iarna. Vremea de la sine ne împinge destul; de ce mai doreşti ca s-o împingem şi noi? Toate trebuie a fi cu măsură şi măsura cu cumpănială. Poate greşesc, ... dar eu, unul, nu mă bucur de ce văd!

— Ştii că-mi placi, moşule? Eşti ca locuitorii care ocăria şoselele, zicînd că strică boii la unghii. S-a găsit unul mai priceput, carele au potcovit giugul, şi de îndată toţi au înţeles că este de folos de a nu se necăji pe drumurile desfundate, unde merge roata pînă la butuc în glod. N-avem ce face, moşule; aşa este omul: obiceiul prinde rădăcină în gîndul lui, se face a două fire şi îi vine greu, peste măsură neplăcut, de a se deprinde cu inovaţiile; dar cînd s-au învechit o nouă idee şi au intrat în cele de rînd, atunce nu mai gîndeşte nimine nici cum au venit, nici cu ce greutate s-au întrodus. Ţii minte de borònele, moşule? Ce ziceai de ele şi de rariţele? Şi acum le întrebuinţezi.

— Ziceam ce zic şi acum, replică şatrariul cu foc, sculîndu-se în picioare; multe pot fi bune şi pentru ţara noastră, dar dacă am porni toate cu olac, fără ca să dăm vreme norodului de a se trezi şi de a înţelege, vom intra cu nevoile, cu grijile sale zilnice, într-o grea *peri-*

piscă; el va pierde încrederea și îți fi siliți ca să-l bateți pentru binele ce-i doriți; atunce poate el va sudui în loc de mulțămire și progresul și propășirea d-tale vor pica în baltă, ca cei care l-au stîrnit... Haide, hai; strică, strică;... darmă ocolul și nu fă poiată. Mai ai unde dosi cîrdul de vînt și de ploaie? Nu se fac lucrurile cu topuzul. Hei! Bine zicea vorniceasa, mătușa d-tale, mai demult, cînd cetia boieriul d-sale într-o carte ce o chema Volter[3]. „Dragă, dragă, zicea sărmana, Dumnezeu s-o ierte! Lasă-ți cartea dascalului de la Paris; aud că mult rău au făcut în lume cu condeiul lui cel fărmecat; că au dărămat toate, ciocoiul cela, și credința și legea! Privesc, de cînd îl cetești, că și mata începi, dragă, a nu fi creștin cum ai fost! Și plîngea cucoana, de i se topia ochii din cap... Ian, cărțile au stricat lumea și nu altă.

În vreme ce șatrarul vorbia astfel, eu îmi stringeam buzele de rîs, aducîndu-mi aminte multe scene de aste în casa mătușei mele și totodată îmi era ciudă că nu puteam întra în serioasă vorbă despre influenta lui *Volter* asupra civilizatiei și despre aplecările filosofice a veacului XVIII, care au deschis un nou orizon și o cale liberă geniului, înțelepciunei și conștiinței omenirei. Mulțămindu-mă deocamdată numai de a pune degetul pe rana vie de astăzi, și, numai ca să cerc mai cu adîncime ideile șatrariului, i-am zis:

— Așa, moșule, crezi că vorniceasa avea dreptate de a huli literatura și de a țipa că toate sînt dărmate, fiindcă s-au priceput că nu

mai este acea uşurinţă care au fost pentru unii şi alţii ca noi de a se *chivernisi*?

— Ba nu; măcar că toate s-au schimbat şi s-au scumpit cu civilizaţia d-voastră, cînd toate ar fi trebuit să fie mai ieftine.

— Zici că s-au scumpit toate, moşule? Însă nu s-au mărit şi îndemînările? Moşiile aducea mai înainte ce aduc astăzi? Orice negoţ din picioare îţi arunca precum astăzi folos peste folos?

— Cîteodată şi colac peste pupăză, dacă nu te întinzi cît oghealul... le ştiu, le ştiu! Zicînd aşa şatrariul şezu pe scaun clătind capul ca un om neconvins, luă mătăniile sale roase din buzunar, îndreptă pe picioare poalele antereului său, puse ambele mîini pe genunchi, plecă trupul spre camin şi, aruncîndu-şi ochii asupra focului ce ardea voios, traduse gîndurile sale grele prin un oftat melanholic şi prin un adînc, ai! hac! ai! hac, hac, hac!

— Ce ţi-e, moşule, ţi-e greu?

— Vezi, cuconaşule, toate ca toate; mai înainte mergea apa limpede la moară; mintea norodului era cum era; lumea trăia în unire şi cu pace, se bucura şi se veselia; prietenii era prieteni, fraţii, fraţi, iarna, iarnă şi vara, vară. Acum, nici cînd să sameni nu te pricepi, nici cînd să strîngi; mintea e mai ageră, oamenii mai iscusiţi, poate, dar inima, dragă cuconaşule, inima e mai vicleană! Bunătatea cea din vechime au pierit şi, pace!... Acòle-i nodul!... Ce vrei mai mult?

Convincţia cu care se rostia bătrînul, tonul pătruns cu care vorbia mă străbătu. Cătam cu

tristeță în fața lui zbîrcită, în ochii lui plini de o generoasă aprindere și, gîndind la o inimă de îngeraș cu păr galbăn, pe care de vreun an mă siliam din toată puterea a-l șterge din suvenirul meu, la multe făgăduinți ce primisem și a cărora îndepliniri au rămas scrise pe nouri, la nestatornicia prieteșugului și, mai vîrtos, la interesele personale în luptă cu principiile morale de multe ori biruite de ele, mi s-au strîns inima și mi s-au rănit și mie deocamdată sperarea în viitor; îndoiala mi-au împresurat sufletul și, ca un eho depărtat a oftatului moșneagului, pieptul meu slobozi un suspin dureros.

— Așa, așa, urmă bătrînul; nu se poate nimine rezăma în zioa de astăzi pe nimică; adevărul iesă macar de ar fi sub pămînt; și cînd gîndesc la toate, eu care pot zice că am trecut prin ciur și prin sită, zău! că mă îndoiesc de mai trăiesc și că tot eu sînt șatrariul Ion Criță, astfel s-au prefăcut toate pe lîngă mine, una cîte una!... Însă tot șchiopătam cale-vale; dar acum este între noi un ce, o simțești și d-ta ca și mine, care ne apasă Moldovenia fără ca să ne deie în loc altceva mai temeinic.

— În adevăr, moșule, simțesc și eu că din nenorocire ne depărtăm, obștește vorbind, din zi în zi mai mult de egoistele noastre interesuri locale, că începem și noi a privi, cu o tristă conștiință de sine, nevoile noastre și propășirea popoarelor ce ne încungiură, văd încă mai departe; că am început a întinde viața noastră

soţială, ce o numeşte Moldovenie, peste hotarele sale materiale, cu gîndul prin literatură, cu fapta prin negoţ. Ştiu că o asemine deșteptare produce o momentală oprire, o încetare neapărată în toate ramurile vieţuirei şi a economiei soţietăţii, însă nu putem tăgădui că şi la noi timpul de faţă au întins razele progresului peste toate clasele; că fiecare simţeşte cu o tristă şi vie pătrundere în cîtă depărtare au rămas neamul nostru de civilizaţie, care dă o aşa de falnică dezvălire, o înflorire aşa de mănoasă ţărilor apusane a Evropei; şi tocmai pentru că ni s-au trezit conştiinţa naţională, am tradus Moldovenia d-tale în Românie şi vom propăşi încet, încet, pînă cînd va voi civilizaţia să ne deschidă cu totul braţele sale de mamă şi să ne tragă cu iubire în cercul alesei sale familii. Aşa, aşa, moşule! Şi macar că dai din cap şi chiar cît eşti de pătruns de idei învechite, nu poţi să mă împrotiveşti, pentru că nu trebuie să ne învinovăţeşti pe noi de nemulţămirea care te apasă, pe noi care sîntem în puterea vieţii şi chemaţi a lucra, a pătimi şi a merge fără repaos pe calea propăşirei ce ne-au deschis-o însaşi pronia cerească.

(Moşneagul oftă din greu ascultîndu-mă.)

— Neodihna care îţi tulbură inima, moşule, o pot asemăna cu simţirea ce o are un pămîntean, cînd îşi schimbă gospodăria pe altă moşie; lăsînd un loc la care era deprins, el vine într-o casă nouă, necunoscută, pe o moşie mai largă, cu alte îndemînări, carele nu se potrivesc cu cele ce au avut ani întregi sub mînă

şi, macar că pe una şi pe alta se samănă tot un soi de pîne, îi trebuie vreme ca să se deprindă cu locul nou şi, pînă atunce, el ţipă de necaz. Asemine şi d-ta, arhon nemulţămitule, nu poţi ca să te deprinzi cu gospodăria nouă a timpului de faţă şi vroieşti a găsi în casa de astăzi, largă şi încăpătoare, împărţiala lăcaşului îngust de ieri, unde, şezînd cu nepăsare pe colţariul d-tale, îţi pica toate sub mînă, fără ca să te scoli de pe cultuc.

Moşneagul mă asculta cu ironia în ochi şi cu un zîmbet de îndoială pe buze. Şirul ideilor mele şi a lor pornire se făcuseră serioase; zioa era ploioasă; noaptea căzuse şi lapoviţa bătea cu urgie în geamurile salonului; acoperimîntul casei se clătina de furtună şi răsuna de gemetele vîntului de nord, care vîjîia prin hornurile zidirei. Nu mă simţiam nici eu destul de bine în minutul de faţă, nici destul de convins, o mărturisesc, ca să întru cu o mai înduplecătoare elocuenţă în luptă cu un aşa îndărătnic reprezentant a trecutului, un bătrîn, pe a cărui minte, sănătoasă şi firească, argumentele mele adunate cu o scolastică sistemă curgea ca apa de pe lişiţă. Am cercat deci a mă coborî de pe tribuna serioasă de campion a propăşirei şi a întra în cîmpul mai vesel şi mai înflorit a romanţului; sărind dar de pe jilţul meu şi, oprindu-mă cu braţele crucişe dinaintea bătrînului, i-am zis cam din senin:

— Iubit-ai vreodată, moşule? Abiè însă rostii aceste cuvinte, şi se prefăcu pe loc înfăţişarea şatrariului. Fără ca să-şi schimbe poziţia,

ironicul zîmbet ce se giuca pe buzele lui se șterse, zbîrciturile feței lui se netezіră, focul giuneței începu a scînteie în ochii săi și o nerăbdare nervoasă se arătă în toate mișcările sale. Chiar mătăniile, ce le ținea de chiostec în mînă, începură a se mișca și a desina în aer un cerc mai viu și mai viu, pînă cînd, lepădîndu-le pe masă deodată, el se sculă drept pe picioare ca un tînăr de 25 ani și atunce înțelesei că șatrariul avea de gînd să vorbească de trecutul lui cu o neobicinuită verdeață. Văzîndu-l astfel, cu capul plecat spre mine și cu mînele adunate la spinare, n-am putut să mă opresc de a gîndi la fantasmele lui Shakespeare[4], care personifică mustrarea de cuget, și mă căiam din suflet de nesocotita întrebare ce făcusem bătrînului, căci fiecare om poartă în fundul inimei sale o taină, pre care nu e dat nimărui ca să o răscolească!

— Hei! Cuconașule, zise șatrariul oftînd, grea vorbă ai spus, dar nu m-au supărat... Puteai ști d-ta ce cumplită aducere aminte ai trezit în mine?

Acest început mă pătrunse și-mi vădi lămurit că bătrînul păstra tradițiile bunătăței de inimă din vechime și că, îngăduitor pentru greșalele altora, el pentru sine păstra asprimea și tăria moraliceștilor principii. După o mică pauză, șatrariul adăogi:

— Dacă am iubit? N-am fost și eu tînăr?... N-am fost bărbat și eu?... Nu știu cum iubiți astăzi pe moda nouă; dar văd că nu mai sînt femei. Alt timp, alt obicei, cum ai zis; numai

nu ştiu care era mai bun? Pe cînd ştiu eu, femeia îmi căuta de casă; acum au lepădat ele testemelul, caţaveica, tulpanul, gospodăria şi alte multe... Aşa, boieriule; şi de cînd au ieşit blondele, horbotele, capelele de Viena[5] şi bonetele de la Lipţca[6], gazurile şi alte, au prins şi ele la fumuri şi de atuncè au început Stan şi Bran a vorbi de *speranţă naţională*, de civilizaţie, de luminarea secului, de lună şi de stele, într-un cuvînt, de visuri deşerte; au pisat apa ca să facă unt şi prăşesc cu sapa de lemn că nu i-au luminat D(umne)zeu!... O ştie biata răposată dacă am iubit, o ştie Safta mea, Dumnezeu s-o aibă în vecinică fericire! Că am trăit o viaţă dulce împreună, dar am început cu vai şi amar însoţirea noastră; cîte chinuri am tras pînă cînd ne-am unit! Cîte întîmplări grozave şi aicè şi aiurè am suferit!... Cînd îmi aduc aminte, vezi, şi acum îmi sare inima-n piept.

— Nu te supăra, moşule, nu te supăra; n-am zis-o cu răutate. Nu eşti casnic al nostru? Nu m-ai purtat în braţe, arhon şatrar? Eu n-am uitat ce bunătate de femeie au fost mama Safta, cum o numiam cînd eram copil şi îi furam lisă de chitru din camară; dar ştii prea bine, moşule, că de atunce au trecut ani şi ani, un patrar de veac poate; că în vremea aceasta am umblat din ţară în ţară...

— Dar tot ai venit cu bine, cuconaşule. Zicînd aceste, şatrariul şezu şi, plecînd de mai multe ori capul înainte ca omul ce se pătrunde de un adevăr, adăogi: M-ai lăsat ram verde încă şi m-ai găsit vreascură uscată; cu toate

aceste cînd gîndesc la ea, la dragostea ce ne-au unit, iarăşi mă înverzesc ca otava după ploaie; nu pot şedea cu sînge rece cînd îmi aduc aminte cum m-am dus departe de ţara mea ca s-o caut; cum din cea mai mare lene a norocului m-am găsit într-o zi aruncat fără ispită, fără sprijin, în valurile amare ale nenorocirei şi pe stîncile jalei.

Îmi veniseră lacrimi în ochi, căci glasul bătrînului tremura cu o simpatică răsunare.

— Cum de nu mi-ai spus niciodată, moşule, nimică de toate întîmplările d-tale? Eu m-am trezit în braţele d-tale şi credeam că v-aţi ţinut de casa noastră din părinţi în părinţi.

— Ba nu, ba nu; numai eu am venit cu părintele d-tale din Ţarigrad[7], unde mă găsise d-lui rătăcit... Vezi, cuconaşule, în vremea de atunci nu era bine de trăit în Ţara de Gios, cînd era ienicerii la cetăţi şi tatarii în coastele noastre. Galaţul, Hotinul, Chilia, Ismailul era pline de grei nouri şi cum se rădica un vîntişor, furtuna venia cu urgie peste noi. Eu sînt covurluian precum şi Safta mea era tecuciancă. Turcii pe atunci nu purta fes şi, dacă îl purta, îl punea, precum pune românul căciula cînd e cu chef, cam pe ureche. Ei nu ştia de frica bimbaşilor şi pentru aceea era şi mai mare frică între oameni. Nu ştia zioa de jalea ce o videa noaptea.

Îmi dedasem toată luarea aminte la vorbele bătrînului, pentru ca să nu pierd nici un cuvînt şi, vroind să-i dau mai bună apă la moară,

umplui ambele noastre păhărele şi, purtînd al meu la gură, zisei:

— Să trăieşti, arhon şatrar, şi biata răposata d-tale! ... Vremea este urîtă, seara lungă, treabă n-avem; tot ai să mîi la mine ... Putem dar să mai bem un păhar, două, de vin. Nu te ruşina că vinul oţeleşte inima şi dezleagă limba. Spune-mi, moşule, cîte ai suferit pînă cînd ai luat pe mama Safta, că tare fac haz de istorii omeneşti, cînd sînt adevărate sau rezămate măcar pe o patimă serioasă, pe o simţire vie, care poate agiuta inima omului în lupta ce are cu feliuritele întîmplări ale vieţii. Sînt sigur că ai luptat bine şi ca un român verde, pînă a nu săvîrşi însoţirea. Dar spune-mi toate de la început şi fii sigur că te-oi asculta cu amîndouă urechile şi din toată inima.

— Pot vorbi de toate ca un om, dar nu bat uşor cu limba cele ce privesc căsătoria mea şi grelele împregiurări în care m-am aflat în tinereţile mele; cele ce am de spus sînt aşa de nepotrivite cu cele ce vedem astăzi că ai să gîndeşti că, vorbind de *Moldova*, am să te duc în altă ţară, iar nu în ţinutul Covurluiului şi chiar la malul Prutului, unde m-am născut. Dacă vroieşti, ţ-oi spune toate de la început; aprinde-ţi dar ciubucul; să pun şi eu două lemne în foc şi pe urmă voi începe halimaoa mea din vremea trecută ... Urîtă şi pogană vreme au mai fost! ...

Aşa omul se găseşte de multe ori în contradicţie cu sine însuşi! ... Filosoficele mele argumente le văzui respinse; elocuenţa mea o

cheltuisem degeaba, căutînd a convinge șatrariul de protia ce are timpul de față asupra trecutului, căci o singură vie aducere aminte din viața lui l-au adus fără voie a califica de vreme urîtă și pogană epoha cea slăvită și mult jălită de dînsul... Omule, omule! ce ființă posnașă ești tu! Cînd simțești nevoia la piele și cînd te dă necazul de-a tumba de pe piedestalul mîndriei tale, atunci nu mai înțelegi de cuvînt, ci de frică!

Dar să ne întoarcem la istoria șatrariului...

Istoria Șatrariului

Petre Criță se cheama tatăl meu și era bine numit, că de criță îi era și gîndul și vroința; el era răzeș de pe malul stîng al Prutului, cu șederea în hotarul Storojeștilor, care acum nici nu mai sînt în Moldova și fac parte de moșia unui cinovnic din Besarabia. La Storojești era case bune și oameni mulți în acea vreme; era vii și livezi, fiecare avea vite pe bătătură și cai în herghelie. Mulți de la noi avea și lăturile în satele de ceelaltă parte pe apă, la Smulți, la Corod, în Cudalbie și pe valea Horincii, căci aveam obicei de ne amestecam sîngele unii cu alții și ne încuscriam sat cu sat; noi, storojeștii, ne țineam în rudire și cumetrie cu smulțenii și cu corodenii și picucenii cu noi așa veniseră, că ei aveau moșteniri la noi de pe femei și noi

la dînşii. Petre Criţă avea bună parte a bătrînului Zahan în Storojeşti şi vro 60 stînjini în Smulţi şi în Corod; trăia bine şi cu îndestulare şi fără grijă; caii îi era cai, vitele, vite. Mai bun pascar nu era pe toată întinderea Prutului, nici se afla mai bun puşcaş în tot ocolul, decît Criţă. Trebuia cuiva o viză la Blagoviştenie?[8] Petre îşi lua mrejele de pe gard, vîslele din căsoi, punea luntrea în car şi se cobora la apă; viza era prinsă, cît de mare pentru cel ce o plătia şi una mai mică pentru casă. „Unul să aibă, zicea Petre întorcîndu-se acasă, dar şi celalalt să nu fie lipsit". Şi cînd venia un oaspeţ în casă, găsia totdeauna o bucăţică bună în strachină, un lăicer nou pe poliţă şi o mînă de romîn strînsă la voie, deschisă la nevoie. Cînd venia vremea vînatului, huceagul răsuna dinapoia lui Petre. Cine ştia toate poticile ca Criţă? Cine prihodelè mai bine decît el? Cînd da copoii lui glas, cînd punea Petre puşca la ochi, pica vînatul din fuga cea mai mare ca de trăznit; iarna, cînd Bratişul era îngheţat, se ducea Criţă la pîndă şi totdeauna aducea sau un godac sălbatic de prin stuf, sau o pasere mare de baltă. Petrea se învîrtia şi umbla orişiunde, numai la crîcimă nu călca nechiamat; şi numai atunce îl vedea cineva pe prispa ei, cînd se aduna fruntaşii pentru cislele domneşti, sau cînd avea ceva de pus la cale pentru obştie, înlăuntrul hotarului, însă, cînd intra în crîcimă, strîngea sprîncenile omul, se posomora greu şi nimărui nu-i venia în gînd ca să-i zică ceva, că se simţia că jaraticul era ascuns sub cenuşă.

Bătrînii îl lăsa cu hicu lui. Dar se șoptia că Petre Criță n-au fost totdeauna așa. Au fost vreme, zicea ei, cînd Criță iubia chefurile și mai vîrstos iubia de a merge la crîcima de pe rîu, unde se aduna flăcăi și fete pentru jocuri și care era ținută de un corodean ce avea parte în Storojești, de pe femeie. Se răspîndise vorba că într-o seară se auzise neobicinuită veselie în vale, că venisă neguțitoriul de la Orhei ca să cumpere miei și se făcea tocmeli și se bea de adalmaș. Dar venisă și femeia corodeanului cu nepoată-sa, Ioana. Ce au fost în urmă, nu se știe, dar zicea bătrînii și se șoptia în lume, că nu s-au mai văzut străinul în Storojești ca în toți anii; de atunce nu s-au mai întors, nici fata de la Corod nu s-au mai dus acasă; că o furase Petre după drept și obicei, ca s-o ducă la cununie. Ioana era frumoasă ca luceafărul cînd începe a răsări; era oachișă și bălănică; părul îi ședea creț pe tîmple, ca spicele grîului pe claie; era rumenă și albă, dreaptă ca nuiaoa de alun și avea o inimă de copil, duh de femeie și minte de barbat. Ce fericire era în casă și ce bunătate! Criță se bucura în fundul sufletului, dar niciodată nu rostia bucuria ce avea în piept; așa îi era firea lui.

După nouă luni în capăt văzui și eu lumină. Cînd începui a umbla, mă luoa tata în brațe și mă dizmierda. Cîteodată însă, doamne ferește, mă bătea și mă îngrozia, dacă nu făceam îndată ceea ce doria ca să fac! Nu era chip ca să fug sau ca să mă ascund și, cînd vroia mama a mă scăpa, numai vedeam că se rădica sprînceana,